

TEK PARTİ DÖNEMİNDE TAŞRA SİYASETİ: ÇORUH (ARTVİN) VİLAYETİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEŞKİLATI (1923-1945)

PROVINCIAL POLITICS IN THE SINGLE-PARTY ERA: THE ORGANIZATION
OF THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY IN ÇORUH (ARTVIN) PROVINCE
(1923–1945)

Ersoy ZENGİN*

Geliş Tarihi/Received:27.10.2025

Kabul Tarihi/Accepted:09.06.2026

Öz

Bu makale, 1923–1945 yılları arasında Çoruh (Artvin) vilayetinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kuruluşu ve gelişim sürecini ele almakta; Tek parti döneminde yerel siyasi örgütlenmenin biçimlenişine odaklanmaktadır. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren CHP Genel Sekreterliği, taşra örgütlenmesine özel bir önem atfetmiş; bu doğrultuda 1935 yılında alınan parti-devlet bütünleşmesi kararıyla, 1936'dan itibaren valilerin aynı zamanda bulundukları illerde partinin başkanlığı görevini üstlenmeleri kararlaştırılmıştır. Çoruh Vilayetinde bu uygulamanın ilk temsilcilerinden biri olan Vali Refik Koraltan, parti teşkilatının güçlendirilmesine yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1939 yılında valilerin parti başkanlığı uygulamasının sona erdirilmesiyle birlikte, yerel siyasette sivil aktörlerin etkisi artmaya başlamıştır. Bu süreçte Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu), CHP Çoruh Vilayeti Başkanlığı görevine getirilmiş; yönetim kurulu üyeleriyle birlikte köy, nahiye, ilçe ve il düzeyinde örgütlenmeyi kurumsallaştırma çabası içine girmiştir. Parti tüzük ve talimatnamelerine uygun olarak il ve ilçe yönetim kurulları oluşturulmuş; Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesi, köylerde düzenlenen toplantılar ve Halkevleri ile Halkodaları aracılığıyla halka aktarılmaya çalışılmıştır. Partinin halk nezdindeki itibarı, büyük ölçüde valilikle kurulan uyumlu ilişkilere bağlıydı. Halktan gelen taleplerin valilik ve CHP Genel Sekreterliği aracılığıyla karşılanması, partiye olan ilgiyi artırmış; bu durum üye sayısındaki artışa da yansımıştır. Bu nedenle parti yöneticileri, valilerle iş birliği içerisinde çalışmaya özen göstermiş; ancak yerel teşkilatın güçlenmesiyle birlikte zaman zaman idari otoritelerle çıkar çatışmaları da yaşanmıştır. Dr. Cemal Alper, bu tür sorunları çoğu zaman parti müfettişi Cemal Karamuğla'nın desteğiyle çözmeyi başarmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'de yaklaşık yirmi yıl süren tek partili yönetim dönemi, halkın siyasete ve seçim süreçlerine aşinalık kazandığı bir "siyasal sosyalleşme" evresi olarak değerlendirilebilir. Çoruh örneği, bu dönemde taşra teşkilatlanmasının hem merkezî kontrolün bir aracı hem de yerel siyasetin gelişiminde bir laboratuvar işlevi gördüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çoruh, Artvin, Cumhuriyet Halk Partisi, Tek Parti Dönemi, Dr. Cemal Alper.

*Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ersoyzengin@munzur.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2173-8720>)

Abstract

This article examines the establishment and development of the Republican People's Party (CHP) in the province of Çoruh (Artvin) between 1923 and 1945, focusing on the formation of local political organization during the single-party period. From the second half of the 1930s onward, the CHP General Secretariat began to attach particular importance to provincial organization. In line with the party-state integration decision adopted in 1935, governors were appointed as provincial party chairmen beginning in 1936. One of the first representatives of this practice in Çoruh was Governor Refik Koraltan, who carried out significant efforts to strengthen the party organization. With the abolition of the practice of governors serving as party chairmen in 1939, the influence of civilian actors in local politics began to increase. During this process, Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu) was appointed chairman of the CHP's Çoruh branch and, together with the members of the executive board, sought to institutionalize organization at the village, subdistrict, district, and provincial levels. In accordance with the party's statutes and regulations, district and provincial executive boards were formed, and the six principles of the Republican People's Party were disseminated to the public through meetings held in villages as well as through the activities of the People's Houses (Halkevleri) and People's Rooms (Halkodaları). The party's reputation among the public largely depended on the harmonious relations established with the governorship. Addressing citizens' demands through the governor's office and the general secretariat enhanced the party's popularity, which was reflected in the increase in membership. For this reason, party administrators paid close attention to maintaining cooperation with governors; however, as the local organization grew stronger, occasional conflicts of interest with administrative authorities became inevitable. Dr. Cemal Alper often managed to resolve such issues with the support of party inspector Cemal Karamuğla. In conclusion, the nearly two-decade-long single-party rule in Turkey can be regarded as a period of "political socialization" during which the public became increasingly familiar with politics and electoral processes. The case of Çoruh demonstrates that local party organization during this period functioned both as an instrument of central control and as a laboratory for the development of local politics.

Keywords: *Çoruh, Artvin, Republican People's Party, One-Party Period, Dr. Cemal Alper.*

Giriş

Bu çalışmanın amacı, 1923–1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi’nin Çoruh (Artvin) vilayetindeki kuruluş, gelişim ve kurumsallaşma sürecini inceleyerek, tek parti döneminde taşra siyasetinin işleyişini ortaya koymaktır. Çalışmanın temel problemi ise Türkiye’de tek parti dönemi olarak adlandırılan 1923–1945 yılları arasında, Cumhuriyet Halk Partisi’nin taşra teşkilatlanmasının nasıl şekillendiği ve bu sürecin yerel siyaset üzerindeki etkilerinin Çoruh (Artvin) vilayeti özelinde nasıl ortaya çıktığının yeterince incelenmemiş olmasıdır. Özellikle parti-devlet bütünleşmesi politikalarının yerelde nasıl uygulandığı, merkezi otorite ile yerel aktörler arasındaki ilişkilerin hangi dinamikler üzerinden geliştiği ve bu süreçte yerel siyasal aktörlerin rolü önemli bir araştırma sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’nin kuzeydoğusunda yer alan Artvin oldukça dağlık bir bölgeye sahiptir. Yusufeli ve Hopa haricindeki Çoruh vilayetini kapsayan topraklar 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rusya’ya tazminat olarak bırakılmıştır.¹ Artvin, yaklaşık olarak 40 yıllık bir aradan sonra Ruslarla imzalanan Erzincan Mütarekesiyle yeniden Osmanlı hakimiyetine girmiş fakat 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle birlikte buradaki egemenliğini yeniden kaybetmiştir. 17 Aralık 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgale uğramış, 20 Nisan 1920’de İngilizlerin Batum’a çekilmesinden sonra da Gürcü Hükümetinin kontrolüne girmiştir. 22 Şubat 1921 tarihinde TBMM Hükümeti Gürcistan’a verdiği nota ile Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Artvin ve Ardahan’ı istemiştir. Bu talebin kabul edilmesiyle 23 Şubat 1921 tarihinde Türk askeri Artvin’e girmiştir.² Artvin’in Türkiye’ye katılmasıyla birlikte Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalan bölge ahalisi yerlerine dönmeye başlamışlardır.³

Kurtuluş Savaşı’nın önderi Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadelenin ulusal düzeydeki ilk örgütü olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) ile Halk Fırkası arasında bağ kurmuş, Halk Fırkasının A-RMHC’nin devamı olduğunu belirtmiştir. Ülkeyi kurtarmış olmanın sağladığı avantajla CHP iktidarı elinde tutma hakkını kendisinde görmüş ve kurtarıcı yönünü bu kez toplumu ve devleti modernleştirme gayesine yöneltmiştir.⁴ TBMM’deki A-RMHC, 1923 yılında Halk Fırkası ismini almış ve 1924 yılında Cumhuriyet ismini kabul ederek Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olmuştur.⁵ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TpCF) 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmasıyla çok partili bir siyasal yaşama geçilmiştir. Ancak 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan Şeyh Said İsyanı ve ardından gelişen olaylar ülkedeki tek muhalefet partisi olan TpCF’nin kapanmasına neden olmuştur. 1925 yılının nisan ayında Ankara İstiklal Mahkemesinde görülen davalarda bazı TpCF üyeleri dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle yargılanarak isyanla ilişkilendirilmiştir. Yargılamalar sonucunda Ankara İstiklal Mahkemesi, hükümete, Tahrir-i Sükûn Kanununa göre partiyi yasaklama imkanını vermiştir.⁶

¹ 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Muahedesiyle Batum sancağına bağlı olarak Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ve Kemalpaşa ilçeleri savaş tazminatı olarak Çarlık Rusya’ya bırakılmıştır. Bkz. *Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin; 1973 İl Yıllığı*, Artvin Valiliği Yayınları, Artvin 1973, s. 30. Anavatana bağlanan Artvin 26-Şubat-4 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ardahan sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir. 4 Temmuz’dan sonra Artvin sancağı (mutasarrıflık) örgütünün merkezi olmuştur. 1924 yılında sancak örgütleri vilayet olunca Artvin vilayet merkezi olmuştur. 1933 yılında Artvin vilayeti kaldırıldı. Rize merkezli Çoruh vilayetinin kazası oldu. 1936 yılında yeniden bir düzenleme yapılmış ve Artvin yeni kurulan Çoruh vilayetinin merkezi olmuştur. Çoruh ili 1956 yılında Artvin adına çevrilmiştir. Bkz. M. Adil Özder-Abdullah Aydın, *Yazı ve Resimlerle Çevre İncelemesi-I Artvin İli*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1969, s. 4.

² Nurhan Aydın-Zafer Işık, Artvin’in Anavatana Katılmasının Bölgedeki Yansımaları, *Artvin Araştırmaları-3*, (Edt. Nuri Yavuz), Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, Ankara 2021, s. 69.

³ Muvahhid Zeki, *Artvin Vilayeti Hakkında Malûmât-ı Umûmiye*, (Haz. Muammer Demirel), Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 226.

⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012, s. 353.

⁵ 1935’te Cumhuriyet Halk Partisi ismini almıştır.

⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 152-155.

4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle muhalefet tamamen etkisiz hale getirilmiş ve oldukça katı merkezîyetçi-otoriter siyasi yapının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum parti ile halk arasındaki uçurumun açılmasına sebep olmuştur. Partinin işlevselliğini kaybetmesi, seçimlere ilgisizlik ve kamu politikalarının başarısız olması gibi sorunlar suni de olsa bir muhalefet partisini gerekli kılmıştır.⁷ Şikâyet konusu olan *nüfuz suistimalini* önlemenin çaresi olarak Mecliste denetimin sağlanmasının gerekliliği görülüyordu.⁸ Ülkenin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk Avrupalı bir hayat için inkılapları bir bir gerçekleştirirken parlamentonun denetimini yani demokratik rejime geçiş için yeni bir parti kurulmasını gerekli görmüştür. En yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'den Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurmasını istemiştir.⁹ CHF ile SCF programları arasında esaslı bir farklılık yoktu. Farklılık sadece ekonomi politikalarında idi. SCF ekonomide liberalizmi benimsemiş ve tekelleşmeye karşıydı. SCF henüz teşkilatlanmasını tamamlamadan 1930 yılında belediye seçimlerine katıldı. Seçimlerde SCF'nin beklenilmeyen bir başarı elde etmesi CHF'yi oldukça endişeye sevk etti. CHF'ye göre SCF inkılaplara henüz ısınmamış halk kitlelerinin hissiyatından faydalanarak seçimleri kazanmak istemişti. Onlara göre yukarıdan aşağıya baskıyla empoze edilen sosyal inkılaplar halkın benliğine işleyinceye kadar korunmalıydı. Bu ortamda yaklaşık olarak üç ay faaliyetlerini sürdürebilen SCF kendini feshetmek zorunda kaldı.¹⁰

Artvin'de CHF teşkilatını kuranlar ve ilk partililer Millî Mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde (1921) yer alanlar olmuştur. Eyüp (Yelkenci), Osman (Ermiş), Mustafa (Dizdar), Ali Şakir (Akalin), Kaydi (Çelik/Çeltikçioğlu)¹¹, Zihni (Ural/Oran)¹², Hamdi (Dağtan), Osman (Çağal), Ahmet (Turgut), Harun (Küçükay), Osman (Demiröz), Ali (Çoruh), Abbas (Keleş), Nedim (Doğan), Kadir (Peker) Lütfi (Çiçek) ve Yahya (Şehri) gibi kişiler CHF Çoruh teşkilatının kuruluşunda yer alıp sonraki yıllarda CHP il ve ilçe yönetimlerinde bulunmuşlardır.¹³

Artvin'de Serbest Cumhuriyet Fırkasının yarattığı etkiyi ve belediye seçimlerinde yaşananları tespit etmek oldukça zordur. 1950 yılına kadar Artvin'de bir gazetenin çıkmamış

⁷ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 222.

⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara 2018, s. 493.

⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında geniş bilgi için Bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 193-199.

¹¹ Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu); 1889 yılında Artvin'in Vezirköy'ünde doğdu. İlkokul mezunuydu. 1926 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Halk Fırkası ismini almasıyla Fırka'ya dahil oldu. CHP il ve ilçe yönetim kurullarında bulundu. 1936 yılında Çoruh vilayeti CHP il yönetim kurulu başkanı oldu. Parti ve mebus seçimlerinde müşahit olarak bulunmuştur. 1929-1931 yılları arasında Artvin belediye reisliğini yaptı. 1935 yılında meclisi umumi azası oldu. Ticaret ve rençberlik yapmaktaydı. Bkz. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/408.1719.1 Belge No: 26.

¹² Zihni Ural (Oral) 1893'te Şavşat'ta doğdu. İstanbul Fatih'te orta öğrenimini tamamladı. 1920 yılında milis teşkilatında yer almış ve Şark Cephesi'nde 9. Kafkas Fırkası'na iştirak etmiştir. İki buçuk sene bu fırkanın kumandanı Halit Paşa'nın emrinde çalışmıştır. Belli bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra çiftçilik ve arzuhalcilik ile geçimini sağlamıştır. 1926 yılında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Halk Fırkası olarak kabul edilmesiyle Halk Fırkası mensubu oldu. 1926-1935 yılları arasında Şavşat ilçe yönetim kurulu başkanlığı, 1929-1932 yılları arasında Şavşat belediye reisliği yaptı. 1935'ten sonra Çoruh il yönetim kurulu üyesi oldu. Parti kongrelerinde müşahit, mebus seçimlerinde heyet-i teftişiyelerde yer aldı. 1938 yılı CHP Fevkalade Kurultayında Çoruh delegeliği yaptı. 1926'dan beri vilayet umumi meclis azasıydı. Bkz. BCA, 490.1.0.0/408.1719.1 Belge No: 46. Ural, 1946 yılında Çoruh'ta Demokrat Partinin kurucuları arasında yer aldı. Ersoy Zengin, "Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde Çoruh (Artvin) Vilayetinde Siyaset (1946-1950)", *Turcology Research*, 86, s. 500. 1950 ve 1954 seçimlerinde DP listesinden Çoruh milletvekili oldu. 1955 yılında vefat etti. *TBMM Albümü 2. Cilt (1950-1980)*, Edt. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 626.

¹³ BCA, 490.1.0.0/ 408.1719.1 Belge No:7-46, 490.1.0.0/ 149.594.2 Belge No:3-7.

olması bu zorluğun başlıca sebebidir.¹⁴ Bundan dolayı Çoruh (Artvin) vilayetinin siyasi hayatının ortaya konulmasında Devlet Arşivlerinde yer alan belgeler en önemli kaynak durumundadır. Arşivden elde edilen belgelerde SCF'nin Artvin'de karşılık bulduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Artvin Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) 10 Mart 1931 tarihinde toplanan vilayet kongresinde alınan kararlar dönemin idari ve siyasi atmosferini ortaya koyması bakımından önemlidir. Kararlar şöyledi; vilayet yolları mükellefiyet-i bedeniye usulüyle yapılmaktaydı. Ancak coğrafi yapısı oldukça engebeli olan Artvin'de yol yapmak kolay değildi. Yol yapımı için barut ve birçok yol yapım malzemesi gerekiyordu ki bunun mahalli imkânlarla sağlanması mümkün değildi. Barut ve diğer malzemeler için ilgili vekâletten 5.000 lira istendi. 1928 senesinde Yusufeli'de okul inşası için halktan 12.000 lira toplanmıştı. Ancak bu para Yusufeli'ne okul yapımı için değil Artvin şehir merkezinin elektrik tesisatı için harcanmıştı. Elektrik tesisatının yapılması için Belediye ve Hususi İdareden de bir miktar para alınmış, 32.000 lira sarf edilmiş ve meydana bir eser getirilememişti. Bu durumun araştırılarak ortaya çıkan zararın sorumlulardan tazmin ettirilmesi isteniyordu. Vilayet dâhilinde hastane olmadığından seyyar bir hekimin tayin edilmesi, Ersis ve Ardanuç'ta nahiye teşkilatının yapılması, yerleşim yerlerine içme suyunun ulaştırılması için Sıhhat Vekaletinden 1.000 lira istenmesi, Rusya ile imzalanan ticaret mukavelesi gereğince Batum'da ticaret yapılmasının önündeki engellerin kaldırılması, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal, ve Tayyare şubeleri reisi Maarif Müdürü Vehbi (Okay) Bey'in mebus namzedi olarak önerilmesi, Murgul, Kuvarshan bakır fabrikalarının tekrar işletilmesi için İktisat Vekaletinin incelemede bulunması gibi idari, sosyal, ekonomik ve siyasal kararlar alınmıştı.¹⁵

Tek parti dönemi boyunca seçimlere önem verilmiştir. Bir kere demokratik ve halkçı olduğunu ileri süren her siyasal rejim bunu kanıtlamak sorunuyla yüz yüze kalmaktadır. Düzenli seçimlerin yapılmasını ve diğer siyasal faaliyetlerin temel sebebini burada aramak gerekmektedir.¹⁶ Tek parti döneminde milletvekillerinin belirlenmesi; partinin genel başkanı, genel başkan vekili ve parti genel sekreterliğinden oluşan üç kişilik genel başkanlık divanına verilmiştir. Uygulamada ise Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlığı döneminde Atatürk, İsmet İnönü'nün genel başkanlığı döneminde ise İnönü belirlemiştir.¹⁷ Tek parti dönemindeki bu sistem yerel siyasetçilerin milletvekili olma imkanlarını düşürmüştür. Tek parti döneminde Artvinli milletvekili sayısı yok denecek kadar azdır.¹⁸ Her ne kadar milletvekili seçilememiş olsa da Artvin CHF İdare Heyeti'nin Genel Sekreterliğe milletvekili olarak Maarif Müdürü Vehbi (Okay) Bey'i namzet olarak göstermesi Artvin siyasi tarihi açısından önemlidir. Vehbi Bey'in 1930 yılında yapılan yerel seçimlerde Artvin'de Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın seçimi kazanması için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Belediye Reisi Kaydı (Çelik/Çeltikçioğlu) Bey ve arkadaşlarının vilayet kongresinde verdikleri mazbatada Vehbi Bey'in, SCF'nin teşekkülü sırasında CHF'nin seçimlerde başarı kazanması için verdiği mücadele dile getirilmektedir.¹⁹

¹⁴ 1950 yılına kadar Artvin'de yerel basın oldukça zayıf kalmıştır. Halkevinin dergisi olan Çoruh, 1938 yılında 4 sayı yayımlanabilmiştir. Çoruh Dergisi hakkında Bkz. Neşe Oktay, Çoruh Dergisi Üzerine Bir İnceleme, *Artvin Araştırmaları*-2, (Edt. Nuri Yavuz), Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, Ankara 2020, s. 141-152. Artvin'de çıkan ilk gazete 1950 yılında yayın hayatına başlayan Demokrat Çoruh Gazetesidir. Bkz. Faruk Taşkın, Artvin Basın Tarihi Üzerine Birkaç Not, *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar*, (Edt. Ayşe Erkmen), İksad Yayınları, Ankara 2020, s. 325.

¹⁵ BCA, 490.1.0.0/492.1981.3.

¹⁶ Öz, a.g.e, s. 224.

¹⁷ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 21.

¹⁸ TBMM'nin II. Döneminden itibaren Tek Parti dönemi boyunca Artvin'i 13 milletvekili temsil etmiştir. Bunlardan sadece Mehmet Atıf Tüzün Artvin doğumludur. Bkz. İbrahim Yahşi, 1923'ten Günümüze Artvin Milletvekilleri, *Artvin Araştırmaları*-3, Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, Ankara 2021, s. 121.

¹⁹ BCA, 490.1.0.0/295.1189.2, Belge No:24-26.

1. Çoruh Vilayetinde Parti-Devlet Bütünleşmesi ve Merkezî Denetim Mekanizmaları

1924 yılında vilayet teşkilatı yapılan Artvin, 1933 yılında merkezi Rize olan Çoruh vilayetine bağlanmıştır. Rize'nin vilayet merkezi olarak kabul edilmesi Artvin'i olumsuz etkilemiş ve her alanda sönük bir hayatın yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum iki buçuk sene devam etmiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılındaki Doğu Gezisi, Artvin tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.²⁰ İnönü, Artvin mıntıkasına geldiğinde buranın Rize'den yönetilemeyeceğini görmüştür. Hem Doğu vilayetleri arasında entegrasyonu sağlayacak olan Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulması hem de merkezi Artvin olan Çoruh vilayetine teşkili Başbakan İsmet İnönü'nün Doğu Gezisi sonrasında hayat bulmuştur.²¹

Bu bağlamda hükümet, Artvin'de idari işleri düzenlemek amacıyla Konya Milletvekili Refik Koraltan'ı²² vali olarak atamıştır. Koraltan, 16 Mart 1936 tarihinde Artvin'e ulaşmış ve vilayet merkezi ile hükümet teşkilatını incelemiştir.²³ CHP'nin 1935 yılındaki Büyük Kongresinde, parti ile devletin birleşmesini öngören tasarı kabul edilmiş, 18 Haziran 1936 tarihinde Parti Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün yayımladığı bildiriyle içişleri bakanı; parti genel sekreteri, valiler de illerde parti başkanı olarak görevlendirilmişlerdir.²⁴ Bu gelişmeyle birlikte Refik Koraltan, valilik görevinin yanında CHP il başkanı unvanını da almıştır.

Partiyi daha etkin kılmak halkın, özellikle gençliğin yetişmesini sağlayarak yurdu geliştirmek, devrimleri yerleştirmek amacıyla 1932 yılından itibaren Halkevleri kurulmuştur.²⁵ Çoruh vilayetinde de 1932 yılında Halkevi açmak için çalışmalar başlatılmıştır. Ancak 1933'te Çoruh vilayeti merkezinin Rize olmasıyla çalışmalar durmuş, Artvin'in yeniden il merkezi olmasıyla Çoruh Halkevi 23 Şubat 1936 tarihinde açılmıştır.²⁶ Refik Koraltan'ın vali ve parti başkanı olarak göreve başlaması bölgeye canlılık kazandırmıştır. Refik Koraltan'ın 1 Haziran–1 Aralık 1936 dönemini kapsayan altı aylık raporunda, parti teşkilatının kurumsal yapısının güçlendirilmesine yönelik faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Raporda, üye sayısının artırıldığı, teşkilat kademelerinin yeniden düzenlenerek daha işlevsel bir yapıya kavuşturulduğu ve yönetim kurullarının düzenli toplantılar yapmasının sağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca, 1936 yılı parti kongrelerinin yoğun katılım ve coşku içerisinde gerçekleştirildiği, bu toplantılarda partiye ilişkin talep ve temennilerin dile getirildiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, yeni

²⁰ Nurhan Aydın-Kübranur Öztürk Derici, Çoruh İlinin Kuruluşu ve Genel Durumu (1933-1936), *Artvin Araştırmaları-3*, Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları, Ankara 2021, s. 101.

²¹ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46.

²² Refik Koraltan 1889 yılında Sivas, Divriği'de dünyaya geldi. 1914 yılında İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. Aynı yıl Bursa savcı yardımcısı olarak göreve başladı. Gelibolu ve Karaman'da savcılık vazifesinde bulundu. 1916 tarihinde Pozantı Emniyet Müfettişliğine, 1918'de Trabzon Polis Müdürlüğüne atandı. Mütareke Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Vatan Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. Birinci Dönem TBMM'de Konya milletvekili olarak çalıştı. Millî Mücadele yıllarında İstiklal Mahkemeleri üyelik ve başkanlığında bulundu. 1935 yılına kadar Konya milletvekilliği yaptı. 1935-1942 Çoruh (12.03.1936-20.07.1938), Trabzon (21.07.1938-29.05.1939) ve Bursa valiliklerinde (07.06.1939-26.01.1942) bulundu. Daha sonra İçel milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Demokrat Parti'nin kuruluşunda yer aldı. Diğer vilayetlerde olduğu gibi Çoruh vilayetinde de Demokrat Parti'nin teşkilatlanmasını sağladı. 1950 seçimlerinde İçel milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine kadar meclis başkanlığı görevini yürüttü. Askeri Müdahaleden sonra Yassı Ada'da yargılanarak idama mahkûm edildi. Bu ceza müebbet hapse çevrildi. 1964 tarihinde çıkarılan afı serbest kaldı. 1974 tarihinde hayatını kaybetti. Bkz. Özlem Yıldırım, *Bir Siyaset Adamının Portresi; Refik Koraltan*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2017, s. 420-421.

²³ BCA, 30.10.0.0 /65.434.4; Refik Koraltan, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar, DP'nin Kurucusu Anlatıyor*, (Haz. Kâmil Maman), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 53.

²⁴ Mahmut Goloğlu *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 209-211.

²⁵ Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayınları, Ankara 2006, s. 135.

²⁶ Ersoy Zengin, "Çoruh (Artvin) Halkevleri ve Halkodaları (1936-1951)", *Mavi Atlas*, 14(1), s. 295-296.

Tek Parti Döneminde Taşra Siyaseti: Çoruh (Artvin) Vilayetinde Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı (1923-1945)

açılan Halkevinin kültür ve sanat faaliyetleri aracılığıyla bölge halkına hizmet sunduğu ve toplumsal-kültürel yaşamın gelişimine katkı sağladığı vurgulanmaktadır.²⁷

Bunun yanında CHP Genel Sekreterliği Çoruh vilayetinde parti teşkilatını güçlendirmek için harekete geçmiş ve görevlendirdiği parti müfettişleri vasıtasıyla siyasal örgütlenmeyi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Genel Sekreterlik tarafından görevlendirilen bölge müfettişleri senede iki defa parti teşkilatını teftiş ederek rapor hazırlamaktaydı. Gördükleri eksikler üzerinde durup gerekli önlemleri alarak parti tüzük ve nizamnamesine göre işleyen bir örgüt yaratmaya çalışmışlardır.

Müfettişlerin soruşturacakları konular belliydi. En önemli husus parti faaliyetlerinin nizamname ve talimatnamelerde belirtilen çerçevede yürütülmesiydi. Bir kere en başta parti idare heyetinde görevli olanların çevrede saygın olmaları ve parti nüfuzunu kullanarak şahsi menfaat elde etmemeleri gerekiyordu. Ayrıca azalar arasında uyum olması ve parti yöneticileriyle mahalli yönetim yani vali, kaymakam ve belediye başkanıyla iyi ilişkiler kurulması isteniyordu. Parti ve halkevi faaliyetlerinin yürütülebilmesi için uygun binalara sahip olup olmadıkları, aza kayıt defterlerinin, sicillerin, demirbaş defterlerinin düzenli tutulması, partiye aleyhtar siyasal akım ve kişilerin varlığı sürekli olarak takip ediliyordu. Vilayetlerdeki parti idare heyetleri, partiye aza kaydı yapacak, halkın taleplerini tespit edip bu taleplerin gerçekleşmesi için çalışacak, hükümet politikalarının hayata geçirmesi noktasında hükümeti destekleyecek ve seçimlerde belirlenen namzetlerin kazanması için çalışacaklardı. Parti, bölge halkını etrafında toplayarak hükümet ile halk arasında köprü vazifesini görecek.

Bu doğrultuda Mardin Sayı (Milletvekili) Hilmi Çoruk 1936 yılının ağustos ayında gerçekleştirdiği Çoruh İli parti örgütü teftiş raporunu 9 Aralık 1936 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuştu. Buna göre vilayet idare heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı:

1936 Yılı Çoruh (Artvin) Vilayet İdare Heyeti Üyeleri

İsim Soyisim	Görev	Meslek
Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu)	Reis	Ziraat ve ticaret
Osman Demiröz	Aza	Ziraat
Hasan Keleş	Aza	Ticaret
Hasan Ağrı	Aza	Ticaret
Mustafa Dizdar	Aza	Ticaret
Zihni Ural	Aza	Ziraat ve ticaret
Rifat Koçak	Aza	Ziraat ve Ticaret
Cemal Alper	Aza	Doktor
Dedealp Arslan	Aza	Ziraat

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 124.

Bunlardan Dr. Cemal Alper, Kaydi Çelik ve Zihni Ural aynı zamanda vilayet encümen azasıydılar. Osman Demiröz ise halkevi başkanıydı. Müfettiş Hilmi Çoruk, teftiş talimatına göre yaptığı incelemede idare heyeti azaları arasında iş bölümü yapılmadığını ve Yusufeli'nin Ersis köyünde ikamet eden ve toplantılara katılması mümkün olmayan Rifat Koçak'ın vilayet idare heyeti azalığından çekilmesi gerektiğine işaret ediyordu. Azaların münevver ve çalışkan oldukları ifade edilmekteydi. Çoruh vilayetinin yeni teşekkülü dolayısıyla merkez kaza

²⁷ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No:110-116.

teşkilatı lağvedilmişti. Yeni teşekkül eden vilayet heyeti, kazalar teşkilatını tanzim için vakit bulamamıştı. Dr. Cemal Alper, Kaydi Çelik, Osman Demiröz ve Zihni Ural'ın partideki mesaipleri fazlaydı. Zihni Ural eskiden Şavşat kazası parti reisi idi. Encümen azası olması dolayısıyla vilayet merkezinde kalması mecburiyetinden dolayı Şavşat parti reisliğinden ayrılmak durumunda kalmıştı. Eski başkanlardan Kaydi Çelik ile Hasan Keleş arasında rekabet ve geçimsizlik hissedilmekteydi. Nitekim belediye ve meclisi umumi seçimlerinde bu durum açıkça ortaya çıkmıştı. İleride bu durumun sonlanacağı ümit edilmekteydi.²⁸

Teftişlerde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri, üye kayıtlarının parti tüzüğüne uygun biçimde tutulmasıydı. Bir kişinin partiye üye olabilmesi mevcut bir partinin teklifiyle mümkün olmakta; ayrıca adayın Millî Mücadele karşıtı bir tutum sergilememiş olması ve bulunduğu çevrede saygın bir kişiliğe sahip bulunması beklenmekteydi. Bunun yanında, parti faaliyetlerine ilişkin tüm kayıtların düzenli tutulması zorunluydu. Nitekim il idare heyetinin karar defteri muntazam tutulmuş, toplantılar zamanında gerçekleştirilmiş; gelir-gider hesapları ile makbuz kayıtlarının da düzenli olduğu görülmüştür. Ancak bu olumlu tabloya rağmen, vilayet idare heyetinin bildirdiği üye sayısının eksik ve hatalı olduğu anlaşılmıştır. Ocak, nahiye ve kaza düzeyinde kayıtların sağlıklı tutulmaması nedeniyle vilayetteki toplam üye sayısı doğru biçimde tespit edilememiştir. Teftiş sırasında Hopa idare heyetine ait üye kayıt evraklarının bulunmaması da bu durumu teyit etmektedir. Hopa hariç vilayetteki toplam üye sayısının 1.321 kişi olması oldukça düşük bir seviyeye işaret etmekte, bu nedenle teşkilatın aşağıdan yukarıya yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca teftiş kapsamında sosyal yardım ve hayır kuruluşları da incelenmiş; vilayette Hava, Kızılay ve Çocuk Esirgeme kurumlarının faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.²⁹

Hilmi Çoruk, 13 Ağustos 1936 tarihinde Hopa kazasında gerçekleştirdiği teftişte, idare heyetinin oldukça zayıf bir performans sergilediğini tespit etmiştir. Heyet içerisinde iş bölümünün yapılmadığı, üye kayıt defterinin bulunmadığı ve faaliyetlerin parti tüzüğüne uygun yürütülmediği anlaşılmıştır. Kazada partiye 6.000 üyenin kayıtlı olduğu ifade edilmekle birlikte, bu sayıyı doğrulayacak herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Ayrıca idare heyeti üyeleri arasında uyum bulunmadığı, gelir ve gider kayıtlarının usulüne uygun tutulmadığı ve gerçekleştirilen kongrelerde herhangi bir dileğin gündeme getirilmediği görülmüştür. Parti faaliyetlerinin kiralanan bir mekânda yürütüldüğü, partiye ait bir arsa bulunmasına rağmen Maliye Vekâleti ile yaşanan ihtilaf nedeniyle bu arsanın durumunun belirsizliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından Hopa'daki Türk Ocağına ait eşyaların bir kısmının kaybolduğu, bir kısmının ise satıldığı halde bedellerinin tahsil edilemediği tespit edilmiş ve konunun CHP Genel Sekreterliği tarafından ayrıntılı biçimde araştırılması talep edilmiştir. Öte yandan, parti faaliyetlerinin Genel Sekreterlik, valilik ve belediye tarafından sağlanan yardımlarla sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak CHP Genel Sekreterliği, partinin sivil bir örgüt olması gerektiği gerekçesiyle bu durumu doğru bulmamaktadır. Bu nedenle, parti gelirlerinin üyelerden toplanacak aidatlarla sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Buna karşın, aidat toplama uygulamasının henüz teşkilat içerisinde yerleşmediği ve parti başkanı aynı zamanda vali olan Refik Koraltan'ın da bu uygulamaya karşı olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Müfettiş Çoruk, Hopa'daki incelemelerinin ardından Arhavi (Yeşilyurt) nahiyesini teftiş etmiştir. Arhavi'de parti teşkilatının başında, kuruluşundan itibaren görev yapan Mehmet Ali Jordan bulunmaktaydı. Ancak Jordan'ın yaşlı ve hasta olması nedeniyle parti başkanlığının daha dinamik bir isme devredilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. İdare heyeti üyeleri arasında genel

²⁸ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 124-125.

²⁹ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 123-127.

³⁰ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 162-163.

bir uyum bulunmasına rağmen, mahalli yönetimle ilişkilerin sorunlu olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle müfettiş, parti ile yerel idare arasında iş birliğinin geliştirilmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca idare heyetinin yalnızca kongre dönemlerinde toplanması ve kongrelerde herhangi bir dileğin gündeme getirilmemesi, teşkilatın pasif bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, teşkilatın canlandırılması için daha aktif ve çalışkan kadrolara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.³¹

Borçka kazasında yapılan incelemelerde ise parti teşkilatının genel olarak daha düzenli bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Parti faaliyetleri, belediyeye ait harap bir binada yürütülmekte olup yeni bir bina inşası için arsa arayışının sürdüğü anlaşılmıştır. İdare heyetinin işleyişinin büyük ölçüde parti tüzüğüne uygun olduğu, toplantıların düzenli yapıldığı ve üyeler arasında uyum bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, karar defterindeki eksik imzaların tamamlanması istenmiştir. Parti başkanının aynı zamanda ikamet ettiği köyün ocak reisi ve muhtarı olması mevzuata aykırı bulunmuş ve bu görevlerden birini bırakması gerektiği ifade edilmiştir. Kongre evraklarının tüzüğe uygun olduğu ve idare heyeti ile kaymakam arasında uyumlu bir ilişkinin bulunduğu da raporda yer almaktadır.³²

Ardanuç nahiyesine ilişkin teftiş bulguları genel itibarıyla olumlu olmakla birlikte, bazı yapısal eksiklikler dikkat çekmektedir. 19. yüzyılda kaza statüsünde olan Ardanuç, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan işgal ve göç hareketleri nedeniyle nüfus kaybına uğramış ve nahiye statüsüne düşürülmüştür. Ancak göç eden nüfusun önemli bir kısmının geri dönmesiyle birlikte bölgenin yeniden kaza yapılması yönünde talepler gündeme gelmiştir. Buna karşılık, teşkilatın mali ve idari altyapısında eksiklikler olduğu; vezne, bütçe ve demirbaş defterlerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Parti harcamalarının ise idare heyeti üyelerinin kişisel katkılarıyla karşılandığı anlaşılmaktadır.³³

Şavşat'ta yapılan incelemelerde, parti dışında kalan münevver kesimin teşkilata dâhil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda, partiye başvuruda bulundukları hâlde kabul edilmeyen iki kişinin Hamşioğlu ailesinden Cevdet ve Necip Beyler olduğu tespit edilmiştir. Hamşioğulları, Kars, Ardahan ve Rusya sınırları içinde kalan Acara bölgesine dağılmış kalabalık ve geçmişte bölgede önemli bir nüfuza sahip bir topluluktur. Bu ailenin etkisinin kırılmasının bir devlet politikası olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ardahan ve Kars'taki Hamşioğlu ailelerinin Batı vilayetlerine iskân edildiği bilinmektedir. Şavşat'ta ise Cevdet ve Nedim Beylerin aileleriyle birlikte iki Hamşioğlu ailesi daha bulunmaktaydı. Bu aileler, benzer şekilde iskâna tabi tutulmamak amacıyla partiye katılmak istemiş; ancak parti idare heyeti bu talepleri reddetmiştir. Müfettiş Hilmi Çoruk da parti başkanının bu tutumunu yerinde bulmuştur. Öte yandan parti faaliyetlerinin belediyeye ait bir binada yürütüldüğü, binanın yeni ve düzenli olması nedeniyle ihtiyaçları karşıladığı ve kazada bir kütüphanenin bulunduğu tespit edilmiştir.³⁴

Müfettiş Hilmi Çoruk, ulaşım zorlukları ve yol koşullarının elverişsizliği nedeniyle Yusufeli kazasına bizzat gidememiş; bunun yerine kaza teşkilatına ait evraklar incelenmek üzere Artvin kaza merkezine getirilmiştir. Yapılan incelemelerde, idare heyeti üyeleri arasında iş bölümünün bulunmadığı, kaza merkezinin Ersis'ten Öğdem'e taşınması nedeniyle idari bir karmaşa yaşandığı, toplantı ve imza eksikliklerinin bulunduğu ve mevcut kayıt defterlerinin tüzüğe uygun tutulmadığı tespit edilmiştir.³⁵

³¹ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 137-139.

³² BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 141-142.

³³ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 147.

³⁴ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 148-150.

³⁵ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 152.

1936 yılı teftişine genel olarak bakıldığında, vilayet merkezinin değiştirilmesinin kaza teşkilatlarının denetimini zayıflattığı görülmektedir. Bu durum, kaza, nahiye ve köy ocaklarının işleyişinde aksamalara yol açmış ve parti tüzüğüne öngördüğü kuralların uygulanmasını güçleştirmiştir. İdare heyetlerinin faaliyetlerini büyük ölçüde seçim dönemleriyle sınırlı görmeleri, karar defterlerinde yalnızca seçimlere ilişkin kayıtların yer almasına neden olmuştur. Bunun yanında, parti idare heyetleri arasında ortaya çıkan küçük çaplı anlaşmazlıkların çoğunlukla yerel seçimlerden kaynaklandığı anlaşılmakta olup, bu sorunların giderilmesine yönelik çaba gösterilmiştir.³⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tatil dönemlerinde ya da parti kongrelerinin gerçekleştirildiği zamanlarda, Çoruh milletvekilleri de seçim bölgelerine giderek inceleme gezileri yapmaktaydılar. Nitekim 1936 yılında gerçekleştirilen kongreler esnasında Çoruh milletvekili İhsan Kurtkan vilayette incelemelerde bulunmuş ve CHP Genel Sekreterliğine sunduğu raporda önemli değerlendirmelere yer vermiştir. Kurtkan, raporunda vali ve aynı zamanda parti başkanı olan Refik Koraltan'ın faaliyetlerini övgüyle ele alarak, büyük maliyetler gerektiren yol yapım işlerinin halkın gönüllü katılımıyla gerçekleştirildiğini ve bu süreçte zorlayıcı yöntemlere başvurulmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Maden köyündeki işletmenin faaliyete geçirilerek hem yerel halka ekonomik katkı sağladığını hem de devlete gelir getirdiğini belirtmiştir. Kurtkan'a göre, köylünün kalkınması için öğretmenler, parti yöneticileri ve yerel idarecilerin halkla daha yakın temas kurarak sosyal ve kültürel alanlarda rehberlik etmeleri, kısa sürede Cumhuriyet'in hedeflediği toplumsal seviyeye ulaşılmasını mümkün kılacaktır.³⁷

1937 yılının temmuz ayında Maraş Milletvekili Alaattin Tiritöğlu tarafından gerçekleştirilen teftişte de parti teşkilatının genel durumu değerlendirilmiştir. Tiritöğlu'nun raporuna göre, parti örgütleri halk nezdinde sevgi ve sempati kazanmış, vilayet genelinde geniş bir kabul görmüştür. Parti yönetim kurulu üyeleri arasındaki ilişkiler ve teşkilatla olan bağlar güçlü olup, haftalık toplantılar düzenli şekilde ve tüzük hükümlerine uygun olarak yapılmaktadır. Parti ilkelerinin yayılmasında başta vali ve parti başkanı Refik Koraltan olmak üzere yerel yöneticilerin aktif rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte spor kulüplerinin mevcut olmasına rağmen fiziki altyapı eksiklikleri nedeniyle faaliyetlerin sınırlı kaldığı görülmüştür. Münevver kesim ve serbest meslek sahiplerinin parti bünyesinde yer aldığı, mali kayıtların düzenli tutulduğu, üye sicillerinin sağlıklı olduğu ve demirbaş eşya defterinin bulunduğu da raporda belirtilmiştir.³⁸

2. Çoruh CHP Teşkilatında Cemal Karamuğla ve Cemal Alper'in Faaliyetleri

Tek parti döneminde parti teşkilatı kurmanın en büyük zorluğu vilayetlerde parti faaliyetini yürütecek olan reisi (mutemedi) bulmaktır. Parti müfettişleri en çok bu hususta sıkıntı çekiyorlardı. Çünkü tek parti rejiminde parti, hükümet gölgesinde yürümekteydi. Parti ve hükümet reisleri birlikte hareket ediyorlardı. Yani parti reisleri hem yerelde hükümet politikalarının uygulayıcısı hem de denetleyicisi konumundaydılar. Hükümet reisleri yani vali ve kaymakamlarla memurların kötü hareketleri partiye mal edildiğinden parti reisi bunu Genel Sekreterliğe bildirmek zorundaydı. Bundan dolayı parti reisi basiretli olmalıydı.³⁹

³⁶ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 156.

³⁷ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 164.

³⁸ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 105.

³⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 201.

Tek parti yıllarında Artvin siyasetinde en önemli iki aktörünün Dr. Cemal Alper ve Cemal Karamuğla⁴⁰ olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Muğla Milletvekili Karamuğla Genel Sekreterlik tarafından bölge müfettişi olarak görevlendirilmiştir. CHP'nin Çoruh (Artvin) vilayetindeki denetimi Karamuğla vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Cemal Alper ise 1932 yılına kadar askeri tabip olarak çalıştı. Malulen emekli olduktan sonra 1932 yılında partiye girdi. 1933 yılında altı ay kadar Hopa hükümet tabibi olarak çalıştı. 1935'ten itibaren il yönetim kurulu sekreter üyeliği, 1936'dan itibaren Artvin Halkevi Başkanlığı, 1938'de Borçka ve Hopa ilçe kongreleri müşahitliği, Ebedi Şef Atatürk'ün cenaze törenine Çoruh parti delegesi, 1938 yılında gerçekleşen Parti Fevkalade Kurultayında Çoruh delegesi olarak bulunmuştu.⁴¹

1936 yılında parti-bürokrasi birleşmesi parti-halk kopukluğunun büyümesine neden olmuştur.⁴² Bu kararla birlikte CHP'nin gücü azalmış, devlet yönetiminde partinin tesiri yok olmaya yüz tutmuştur. Goloğlu'nun ifadesiyle "tek partili cumhuriyet düzeni, yerini partisiz cumhuriyete bırakır duruma girmiştir."⁴³ 29 Mayıs 1939 tarihinde gerçekleşen 5. Büyük Kurultayda valilerin vilayet idare heyetinde bulunmalarına son verildi. Bu adımla Genel Sekreterlik siyasette belirleyici rolünü kısıtlamıştır. Bu karar sonrasında yerel aktörlerin önemi artmış ve Cemal Alper'in Çoruh (Artvin) siyasetinde önü açılmıştır. 1939 yılının ağustos ayında Çoruh Bölgesi Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla'nın raporunda mahallin bütün hususiyetlerini bilen, yerli ve enerjik bir reis gerektiği belirtiliyor ve Artvin'de Parti İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper'in halk tarafından sevilen ve itimat duyulan bir kişi olduğu, hükümet ve halk sempatisinin bu kişi üzerinde birleştiği ifade ediliyordu.⁴⁴

Parti faaliyetleri için reis ve üyelere bir ücret verilmiyordu. Bundan dolayı reis ve azaların maddi durumlarının elverişli olması gerekiyordu. Dr. Cemal Alper'in doktor olması ona maddi bir bağımsızlık kazandırdığı gibi parti faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli olan zamanı da veriyordu. Vilayet idare heyetindeki üyelerin birçoğu işlerinin başından ayrılamadıklarından partiye düzen verme işi öncelikle Dr. Cemal Alper'e düşüyordu. Dr. Alper, CHP Çoruh İdare Heyeti Reisi olduktan sonra öncelikle Hopa ve nahiyelerini düzene sokmak istedi. Arhavi nahiye teşkilatını incelemeye aldı. Yapılan inceleme sonucunda azalar arasında şiddetli bir geçimsizlik olduğu ortaya çıkmıştı. Hasan Kikeva, Eşref Zaim, Hamdi Günal bir grup; Bekir Sami Yenigün ile İshak Kurt da diğer bir gruba ayrılmışlardı. Bu geçimsizliğin ortaya çıkmasında çeşitli sebepler vardı. Nahiye müdürü ile başçavuş arasındaki geçimsizlik parti idare heyetine sirayet etmiş ve bir kısmı nahiye müdürünü diğerleri de başçavuşu desteklemişlerdi. İdare heyetine seçilemeyenler de ikiye ayrılmış olan grupları birbirlerine karşı kışkırtıyorlardı, parti işleri ile şahsi işler birbirine karışmıştı. En küçük bir hadiseyi aralarında çözemiyor ve hesapsız bir dedikodu devam ediyordu. Toplantılara İshak Kurt ile Bekir Sami Yenigün katılmıyorlardı.⁴⁵

⁴⁰ Cemal Karamuğla, 1893 yılında Muğla'da doğdu. İstanbul Orman Mektebi'ni bitirdi. İzmir Mıntika Orman Müfettişliği, Bursa Umûmî Meclis Daimî Encümen Azalığı, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Muğla Vilayet Heyeti Azası ve Askerlik Şubesi Müdürlüğü yaptı. 6. Dönem Muğla Milletvekili seçildi. Bkz. *TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*, Edt. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.348.

⁴¹ Cemal Alper, 1945'ten sonra Kazancıoğlu soyadını almıştır. Cemal Kazancıoğlu, 1897 yılında Arhavi'de doğmuştur. İstanbul Askeri Tıbbiyeden mezun oldu.1920 yılında gerçekleşen Şark Ermeni Harekâtına katıldı. Sakarya Harbinden (23 Ağustos 1921-13 Eylül 1921) Lozan Antlaşmasına (24 Temmuz 1923) kadar Batı Cephesinde görev aldı. 1925 yılında Şeyh Said İsyanının bastırılmasında bulundu. 1926-1931 yılları arasında Edremit Hastanesinde Alay Tabipliği yaptı. 1931 yılında tedavi için Avrupa'ya gitti. 1932 yılında malulen emekliye ayrıldı. 490.1.0.0/295.1189.3, Belge No: 4; VII. Yasama Döneminde (1943-1946) Çorum milletvekili, VIII. Yasama Döneminde (1946-1950) Çoruh milletvekili oldu. 06.02.1954 tarihinde vefat etti. *TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*, s. 387, 435.

⁴² Öz, *a.g.e.*, s. 227.

⁴³ Mahmut Goloğlu *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 187, 209-211.

⁴⁴ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 52-62.

⁴⁵ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 43.

Dr. Cemal Alper parti meselelerine şahsi işleri karıştırmanın ve parti meselelerinin kahvehaneler ve sokakta tartışmanın yanlış olduğunu, parti idare heyetine anlatarak aralarındaki sorunları çözmeye çalıştı. Kayıt işlerinin nasıl yapılacağına dair örnek bir defter verdi, bütçeleri tanzim ettirildi ve ücretli bir kâtip bulundu. Yeni başlanmış ve henüz temelleri atılmış olan parti binası için halktan fındık toplamak suretiyle gelir elde etmenin çeşitli suistimallere yol açabileceği, partiye gelir için ancak nizamnamede belirtilen yollardan para sağlanmasını tavsiye etti. Üye kaydının artırılmasıyla azalardan alınan taahhütlerle Arhavi'deki bu küçük binanın yapılabileceğini ifade etti. Alper'e göre oldukça uyumsuz olan idare heyetini hemen değiştirmek doğru olmazdı. Değişiklik kongrede gerçekleşmeliydi. Dr. Alper, köy ocak heyetleriyle yaptığı temaslarda parti işlerinin tamamen durgun olduğunu tespit etmişti. İdare heyetleri ve azalar nahiye idare heyeti reislerinin keyfi uygulamalarına göre tespit ve tayin edilmişti. Köylerde kongre yapmak adet değildi. Nahiyeye gelen delegeler nahiye idare heyetince getirilen taraftarlar olup gerçekte kongreden salahiyet almış değillerdi. Elllerinde temsil ettikleri köylerin hiçbir dileği yoktu. Dr. Alper, özellikle parti programını izah etmeye çalıştı.⁴⁶

Dr. Alper, daha sonra Viçe (Fındıklı) nahiyesine geçti, aza kayıt, karar ve vezne defterleri incelendi. Toplantılar her hafta olmasa da düzenli yapılmıştı. Burada Arhavi'deki gibi azalar arasında gerginlik olmasa da idare heyetinde bazı problemler vardı. Önceki Başkan Kazım Şahiner parti reisliğine dayanarak insanları rencide etmişti ve halkça sevilmiyordu. Adam yaralamaktan mahkemesi devam etmekteydi. Birkaç ay evvel vuku bulan olay neticesinde umumi müfettiş tarafından reislik unvanını taşımasının uygun olmayacağı ifade edilerek parti reisliğine Fikri Sunar getirilmişti. Ancak perde arkasından Kazım Şahiner reislik vazifesini devam ettirmekteydi. Kazım Şahiner'e parti işleriyle şahsi işlerin karıştırılmaması gerektiği uyarısında bulunuldu. Dr. Alper, Şahiner'in doğrudan partiden uzaklaştırılmasını uygun bulmuyor ve bu işin kongrede yapılması gerektiğini ifade ediyordu. Parti kayıt ve kongre işleri hakkında bilgi vererek, bütçe tanzim ettirildi. Teftişine devam eden Dr. Alper, buradan Hopa'ya geçti.⁴⁷

Dr. Alper, Hopa'da yeni kurulmuş olmasına rağmen Halkevinin verimli bir şekilde çalıştığını görmüştü. Dr. Alper, yapmış olduğu bu incelemeler sonucunda Hopa ve nahiyelerinde parti işlerinin tanzim edilmesi gerekliliğine inanmaktaydı. Partililerin programı okumaları ve yaymaları temin edilmeliydi. Nizamname tatbikatında hassasiyet gösterilmesi, kaza ve nahiye kongrelerine, hatta köy kongrelerine kadar müşahit gönderilmesi suretiyle partinin ne şekilde işlediğinin örneklerle anlatılması gerekiyordu. Kongrelerde idare heyetlerinin muhitince sevilen ve memleket işlerinde şahsi hislerinin üstünde kalmak feragatini gösterecek kişilerin seçilmesinin temin edilmesi gerekiyordu.⁴⁸

Reis Dr. Cemal Alper köy, nahiye, kaza ve vilayet teşkilatını düzene sokmaya çalışıyordu. Bazı aksaklıkları kendisi düzeltebiliyorken üstesinden gelemediği durumları Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla'ya bildiriyordu. Karamuğla da sunduğu raporla müdahale edilmesi gereken durumları CHP Genel Sekreterliği'ne havale ediyordu. 1939 yılının aralık ayında Ardanoç nahiye müdürünün muhtarlık seçimlerine müdahale ettiği ve muhtarı kendisinin belirleyeceğini söylemesi tepkiyle karşılanmıştı. İl idare heyeti, partinin namzet gösterme usulünü bile terk ettiğini belirterek nahiye müdürünün halkın muhtar seçimine hiçbir müdahalede bulunmaması gerektiği noktasında uyarıda bulundu.⁴⁹

⁴⁶ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 44-45.

⁴⁷ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 44-45.

⁴⁸ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 47-48.

⁴⁹ BCA, 490.1.0.0/636.100.1, Belge No: 132-135.

1939 yılının kasım ve aralık ayında kongreler gerçekleşmişti. Dört ay önce Arhavi’de bazı düzenlemeler yapan Dr. Cemal Alper, bunların bir işe yaramadığını görmüştü. Arhavi idare heyetindeki hizipleşme biteceğine iyice artmıştı. Köylü, kasabada biraz servet sahibi olmuş şahıslara menfaat bakımından bağlıydı. Nahiye müdürü ve jandarma çavuşu da bu nüfuzlu kişilerle sıkı dostluklar temin ettiklerinden istismar işi kuvvetlenmişti. İhtilaf halka kadar inmişti. Esasen parti işlerini daha iyi yapacak çalışkan ve dedikodudan uzak münevver birçok kişi olsa da parti işlerine seyirci kalıyorlar ve düzen bir türlü sağlanamıyordu. Karışıklığı sonlandırabilmek için nahiye müdürü ve jandarma çavuşunun nahiye den alınmaları ve ihtilafın sorumluları olan Hamdi Günel ile Bekir Sami Yenigün hakkında nizamnamenin yasakladığı *“parti işlerinde şahsi menfaat gütmek ve partinin toplayıcı vasıflarına uymamaktan”* dolayı partiden uzaklaştırılmaları düşünülmüyordu.⁵⁰

Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi kuruluşlar gerektiği gibi faaliyet gösteremiyorlardı. Bu kurumların işlerini genellikle parti yapmaktaydı. Esasen bu kurumların küçük kasabalarda birleştirilmeleri öneriliyordu. Partinin dikkat ettiği hususlardan birisi de muhtaç asker ailelerine yapılan yardımdı. Nitekim çocuklarını askere gönderen aileler geçim sıkıntısına düşüyorlardı. Kasabalarda nakdi, köylerde ise aynı ve imece yoluyla asker ailelerine yardım yapılmıyordu. Özellikle partiye üye olan memurlardan yardım parası bekleniyordu. Yardımda bulunmakta isteksiz olan memurlar İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper ve Müfettiş Cemal Karamuğla’nın raporlarında *‘diğer duygulu mükelleflere kötü örnek olduklarından’* CHP Genel Sekreterliği’ne bildiriliyorlardı. Örneğin Maarif Müdürü Fazıl Güzey, Nüfus Müdürü Şevki Susoy, Maliye Muhasebe Müdürü Ali Haydar, İnhisar Muhasebecisi Rıza Tezcan, ortaokul öğretmeni Osman Güleç şikâyet edilen kişilerdi.⁵¹

1941 yılında 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının yetersiz geçtiği iddiası üzerine bazı yerel aktörler Genel Sekreterliğe başvuruda bulunmuştur. Karamuğla ve Dr. Alper, ortaokul öğrencilerinin *“Dağ Başını Duman Almış”* marşını icra edemediğini ileri sürerek okul idaresini görev ihmalı ile suçlamışlardır. Okul müdürü Muzaffer Alpan ve bazı öğretmenler hakkında idari işlem yapılması talep edilmiştir. Genel Sekreterlik konuyu Maarif Vekâletine iletmış, yapılan inceleme sonucunda iddiaların doğrulanmadığı bildirilmiş ve herhangi bir idari işlem yapılmamıştır.⁵²

Partinin gelişmesi kongrelerde alınan dileklerin yerine getirilmesiyle doğrudan ilgiliydi. Parti idare heyetinin dilekleri yerine getirmesi noktasında ise daire şeflerinin çalışma ve iş birliğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Burada kilit isim ise vali idi. Vali daire şeflerinin işleri sonuçlandırmasını sağlayabilirse bu partinin prestijini artırmaktaydı. Örneğin 1942 senesi raporunda 111 dilekten 78’inin gerçekleştiği ifade ediliyor ve Vali Cavit Kınay’dan övgüyle bahsediliyordu.⁵³

Teşkilatlanma her geçen yıl biraz daha artıyordu. Vilayet, kaza ve nahiyelelerde işler düzene sokulabilse de coğrafi yapının çok engebeli oluşundan dolayı köylerde partinin mevcudiyeti yok denecek kadar az kalmıştı. Parti, köylerde etkinliğini artırabilmek için bazı yerlerde birkaç köyü birleştirerek semt ocaklarını kurdu.⁵⁴ 1941 yılında parti teşkilatı şu şekilde örgütlenmişti.⁵⁵

⁵⁰ BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 36-41.

⁵¹ BCA, 490.1.0.0/636.101.1, Belge No: 171.

⁵² BCA, 490.1.0.0/636.101.1, Belge No: 22; 490.1.0.0/636.101.1, Belge No: 69.

⁵³ BCA, 490.1.0.0/636.102.1, Belge No: 88-90.

⁵⁴ BCA, 490.1.0.0/636.102.1, Belge No: 125-148.

⁵⁵ BCA, 490.1.0.0/201.796.4.

1941 Yılı Çoruh Vilayeti Parti Teşkilatı

	Vilayet	Kaza	Esas nahiye	Parti nahiye	Semt ocağı	Köy ocağı
Artvin	1			1	17	21
Borçka		1	3		5	14
Hopa		1	3		25	6
Şavşat		1	2		11	4
Yusufeli		1	1	3	16	
Toplam	1	4	12	4	74	45

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/201.796.4.

Genel Sekreterlikten gönderilen müfettiş ve milletvekilleri Çoruh teşkilatının kurumsal bir kimlik kazanmasına çalışmaktaydılar. Kurumsallığın kazanılması noktasında en önemli görev ise vilayet idare heyeti reis ve azalarına düşmekteydi. Hem genel sekreterliğin hem de vilayet idare heyetinin teftişleriyle CHP vilayet teşkilatı güçlendi. 1942 yılına gelindiğinde 16.980 kişi ile toplam nüfusun %10'undan daha fazla bir üyeye sahip olunmuştu.

Çoruh (Artvin) Vilayetinde CHP Üye Sayıları

Çoruh Vilayeti	1936	1940	1941	1942
Artvin merkez	322	2.792	3.712	4.380
Şavşat	243	522	3.289	4.600
Yusufeli	325	602	1.701	1.946
Borçka	431	1.111	1.183	1.390
Hopa		2.500	4.012	4.664
Toplam	1.321	7.527	13.897	16.980

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/636.99.1, Belge No: 125, 490.1.0.0/636.100.1, Belge No:4, 491.1.0.0/636.101.1 Belge No: 106, 491.1.0.0/636.102.1, Belge No:7.

3. Çoruh CHP Teşkilatında Parti İçi Çatışma: Zihni Ural Olayı

1940 yılına gelindiğinde Artvin CHP teşkilatı kurucularından ve en aktif siyasetçilerinden biri olan Zihni Ural'ın partiden uzaklaştırılması gündeme gelmiştir. Karamuğla'nın raporunda Zihni Ural ve Risalet Yazar'ın partiden uzaklaştırılma sebebi şu şekilde yansımıştı. "Zihni Ural'a karşı itimat zayıflamıştır. Halkevi reisliğinde partiye karşı mükellef olduğu insicamı göstermedi, ferdi harekette bulunmak, halkevi idaresinde ayrılık yapmak, Meclis-i Umumi Daimî Encümen seçimlerinde kendi menfaati için umumi ahengi ihlale teşebbüsle itham edilmektedir. İdare heyetindeki arkadaşlarda kırgınlık vardır."⁵⁶ Karamuğla'nın 1941 yılında tutmuş olduğu başka bir raporunda, doğmuş olan ihtilafların parti mevzuatı delaletiyle, parti ailesi içinde halli yoluna gidildiğini, partice alınmış olan tedbire açıkça muhalefet gösterilmesinin partililer arasında iyi bir tesir bırakmadığını, karara muhalefet edenlerin parti mevzuatını layıkıyla kavramamış olduklarını, bu kişilerin şahsi hırslarının önüne geçecek fazilete sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Zihni Ural ile Risalet Yazar'ın nizamname hükümlerine uygun olarak cezalandırılmaları Genel Sekreterlikten istenmiştir.⁵⁷ Anlaşıldığı

⁵⁶ BCA, 490.1.0.0/636.100.1, Belge No:110-115.

⁵⁷ BCA, 490.1.0.0/636.101.1, Belge No:167.

kadarıyla Genel Sekreterlik Zihni Ural'ı toplantılara katılmadığı gerekçesiyle idare heyetinden çıkarma cezası vermiştir.⁵⁸

Zihni Ural ise Karamuğla'nın kendisine haksızlık yaptığını iddia etmektedir. Sebepsiz yere 6 Ağustos 1941 tarihli kararlar ve müdafaası alınmadan muvakkat çıkarma cezasına çarptırıldığını, Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na uğradığı haksızlığı ilettiğini ancak bir sonuç alamadığını bildirmektedir.⁵⁹

Zihni Ural'ın partiden uzaklaştırılması sonrasında vilayet idare heyeti kısmi yenileme ile şu şekilde oluşmuştur. Dr. Cemal Alper, Osman Çağal, Osman Demiröz, Abbas Keleş, Kaydi Çelik, Harun Küçükay, Selman Girgin, Harun Çakmak, Ali Çoruh. Kaza İdare Heyeti Reisleri ise şöyleydi: Borçka; İdris Balaban, Şavşat; Musa Atabek, Hopa; Hamdi Dağtan, Yusufeli; Osman Özkurt idi.⁶⁰

Her ne kadar siyasal hayatta tek bir parti olsa da yine de ortada bir muhalefet vardı. CHP'den uzaklaştırılmış olan Zihni Ural'ın faaliyetleri Dr. Cemal Alper'in 1942 yılında tutmuş olduğu rapora şu şekilde yansımıştır.

*“Belediye, müntahibisani, umumi meclis seçimleri, partice alınması gereken tedbirlerden umdukları şeref ve menfaat payını bulamadıkları için gizli veya açık olarak kendi lehlerine olmak üzere parti namzetleri aleyhine çalışmak gibi muhalefet yoluna sapanlar bulunabilir. Bunlar partiye olan nispetleriyle bu hırslar peşinde koşan zavallılardır. Eş ve dostlarıyla bu gibi seçimlerde ihmal edilemez ve küçümsenemez zümreler halinde parti mesaisini işgal ve ığlak ederler. Bu hırs gözlerini o kadar karartır ki parti camiası içinde toplu yaşayış, bilhassa memleket işlerinde topluca hareket bahsinde en ileride yer tutan nizam ve disiplin gibi mefhumları tamamen unuturlar. Fena hareketleri nizamname meyyitleriyle karşılaşınca da ya nizam ve talimatnameleri bilmemek veya başkaları tarafından işgal edilmek gibi mazeretler ileri sürerek masum ve mağdur bir vaziyet takınırlar. Bu seçimlerde aykırı hareketin başında bulunanlar nizam ve talimatnameleri kendi istek ve arzularına göre tefsir ve bunda ısrar etmek cüretinde bulunuyorlar. Parti ve teşkilat dışı yüksek makamlara başvurarak hami aramak gibi teşebbüslere girişiyorlar. Dört sene evvel teşkilatın parti namzedi olarak umumi meclise seçilen arkadaşlardan bazılarının daimî encümen seçimlerinde lüzum ve zaruretlere dolayısıyla vilayet idare heyetince yapılan yoklama neticelerine uymamış ve bu hareketlerine karşı nizamnamenin inzibat hükümlerinin tatbikine rağmen tembih olmayarak ikinci sene seçiminde de aynı muhalefeti tekrar etmiş bulunmaları ve maksada eremeyince düştükleri fena vaziyetten kurtulmak için sağa sola başvurmaları bundandır. Önümüzdeki seçimlerde bu kabil hareketlerle karşılaşacağımıza ihtimal vermekteyiz.”*⁶¹

4. Çoruh (Artvin) Vilayetinde Merkez-Taşra Çatışması

Cumhuriyeti kuran kadro demokrasiyi hedeflemiş ve bunun adım adım gerçekleşmesi için uygun ortamı yaratmaya çalışmıştır. 1939 yılında valilerin parti başkanı olma yetkilerinin kaldırılmasıyla yerel siyaset güçlenmiştir. Her zaman merkezi otoritenin taşradaki temsilcileri olan kaymakam, vali ve umumi müfettişler ile iyi ilişki içinde olmayı bir mecburiyet olarak

⁵⁸ BCA, 490.1.0.0/201.796.4.

⁵⁹ BCA, 490.1.0.0/437.1812.1, Belge No:14.

⁶⁰ BCA, 490.1.0.0/636.100.1.

⁶¹ BCA, 490.1.0.0/636.101.1, Belge No: 42-50.

gören parti reis ve azalarının eskiye nazaran hareket alanın genişlediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Genel Sekreterliğin özenle üzerinde durduğu vilayet parti idare heyetiyle, valiler arasındaki ahengin 1940 yılında Çoruh vilayetinde bozulduğu düşünüldüğünde bunun bir tesadüf olmayacağını varsaymak gerekir. Parti Müfettişi Cemal Karamuğla ve Vilayet İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper, Vali Vekili Saracettin Saraç hakkında Genel Sekreterliğe şikâyetle bulunmuşlardı. Vali vekilinin toplumsal duyarlılığa sahip olmadığını, Avrupalı bir sosyal hayatı Artvin’de kurmaya çalıştığını ve sık sık aile toplantıları düzenlemesi eleştiriliyordu. Memur olarak iki bayanı ataması onun eğlence düşkünü biri olarak görülmesine sebep olmuştur. Ayrıca Halkevinin Spor Şubesi Reisini görevden alması diğer bir şikâyet konusuydu. Karamuğla ve Dr. Alper’e göre Vali Vekili Saraç çok tecrübesizdi ve devletin haysiyetinin vilayette sarsılmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı derhal görevden alınmasını istiyorlardı.⁶²

Genel Sekreterlik, Üçüncü Umumi Müfettiş Nazif Ergin’i⁶³ konuyu araştırmak için görevlendirdi. Ergin, 11 Ağustos 1940 tarihinde Artvin’de konuyu soruşturmaya başladı. Ergin’e göre memuriyete alınan iki bayan memur sınavla alınmıştı ve ortada bir usulsüzlük yoktu. Nazif Ergin’e göre şikâyetin asıl sebebi Çoruh (Artvin) Halkevi Reisi Kaydi Çelik’in oğlunun bu memuriyete alınmamasından ileri gelmekteydi. Nazif Ergin, İdare Heyeti Reisi Dr. Cemal Alper’in parti işlerine hâkim olamadığını, bundan dolayı bu hadisenin yaşanmış olduğunu belirtmekteydi. Bunun yanında Vali Vekili Saraç’ın da kadın ve tesettür meselesinde oldukça muhafazakâr olan Artvin’de Halkevi ve parti faaliyetlerinde bu konuyu ele almasının yersiz olduğunu ifade etmekteydi.⁶⁴ Sonuçta Vali Vekili Saracettin Saraç görevden alındı.

Parti teşkilatı geliştikçe kazalardaki belediye reisliklerinin kaymakamlardan alınması gündeme gelmekteydi. Artvin, Borçka, Hopa, Şavşat ve Yusufeli kazalarıyla Ersis köyünde belediye teşkilatı vardı. Buna karşılık yalnız Artvin merkeziyle Hopa kazasında ve Ersis köyünde belediye reislerini belediye meclisleri seçmekteydi. Borçka, Şavşat, Yusufeli kazalarında belediye reislikleri kaymakamlar uhdesindeydi. Partililer belediye reisliklerinin kaymakamlar tarafından idaresini doğru bulmuyorlardı.⁶⁵

Buna karşılık belediye reislerini belediye meclisinin seçtiği Hopa’da bürokrasi ile siyaset karşı karşıya gelmişlerdi. Bu çatışma 1942 yılının eylül ayında belediye seçimleri için namzetlerin belirlenmesi döneminde patlak vermiştir. Bu çekişmeyi merkez ile taşranın çatışması olarak görmek mümkündür. Nitekim Cumhuriyet Hükümetleri Hopa’da mütegalibinin belediye ve iskeledeki hakimiyetlerini kırma politikasını benimsemişti. Bu ortamda 1934 yılı belediye seçimlerinde mütegalibinin belediye meclisi üyelerini tesiri altına alma durumunun ortaya çıktığı bir zamanda valilik ağır ceza reisliğinden emekli olmuş olan Mustafa Ozan’ı hariçten belediye reisliğine getirmeyi teklif etmiştir. Belediye meclisi de bu teklife uyarak Ozan’ı belediye reisi olarak seçmiştir. 1938 yılı seçimlerinde de parti reisliği zaten valilerin uhdesindeydi. Valinin isteğiyle Mustafa Ozan yeniden belediye reisi olmuştu. Bir noktada Mustafa Ozan sayesinde Hopa belediyesini de Hopa kaymakamları yönetmişlerdi. Yaşı hayli ilerlemiş olan Ozan, yeni alfabeye okuyup yazmakta güçlük çekiyor ve belediye işlerinden anlamıyordu. 1942 yılı seçimlerine gelindiğinde Ozan yeniden belediye reisi olmak istemekteydi. Ozan’ı Üçüncü Umumi Müfettiş Nazif Ergin, Vali Cavit Kınay ve Hopa

⁶² BCA, 490.1.0.0/468.1921.1 Belge No: 137-140.

⁶³ Nazif Ergin, 1893’te Sivas’ta doğdu. Çeşitli okullarda idarecilik yaptı. Turhal, Direkli, Kayadibi nahiye müdürlüklerinde bulundu. Gürün ve Hafik’te kaymakamlık yaptı. Mülkiye Müfettişi ve Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umûm Müdürü oldu. Ordu, Antalya, Kütahya ve Konya valiliklerini yaptı. PTT Umûm Müdürü, Dahiliye Vekaleti Müsteşarı, Matbuat Umûm Müdür Vekili, 3. Umum Müfettiş ve 8. Dönem Sivas Milletvekili oldu. 1965 yılında hayatını kaybetti. Bkz. *TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*, s. 500.

⁶⁴ BCA, 490.1.0.0/468.1921.1 Belge No: 125-126.

⁶⁵ BCA, 490.1.0.0/636.102.1, Belge No: 10-15.

Kaymakamı Mustafa Bağrıaçık⁶⁶ kısaca hükümet destekliyordu. Kaymakam Bağrıaçık'a göre Hopa'da hem parti teşkilatında hem de belediye meclisinde akrabalık ilişkilerine dayanarak belli başlı ailelerin hegemonyası vardı. Tıpkı Vilayet Parti Reisi Dr. Cemal Alper gibi Hopa Parti Reisi Lütfi Çiçek'in de "*Lazlık*" fikrinde olduğunu, Lütfi Çiçek'in amacının Dr. Alper'in mevkiini güçlendirmek olduğunu ifade etmekteydi.⁶⁷

Hopa Belediye Reisi Mustafa Ozan, 1939 genel seçimlerinde Çoruh vilayeti milletvekilliği için adaylığını ilan eden Dr. Cemal Alper hakkında bazı iddialarda bulunmuştur. Ozan, 17 Mart 1939 tarihinde Çoruh valiliğine gönderdiği yazıda Dr. Cemal'in Mütareke yıllarında İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgal edildiği bir zamanda Laz cemiyeti kurarak ayrılıkçı bir siyaset güttüğünü, bundan dolayı mebus olmasının sakıncalı olduğunu ifade eden bir telgraf göndermiştir. Bu iddiaların doğru ya da yanlışlığı için bir araştırma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dr. Alper idare heyeti üyeliği görevine devam etmiş ve 1943 yılında Çorum milletvekili olsa da 1939 seçimlerinde belki de bu iddialar nedeniyle Çoruh mebusu olamamıştır.

1942 yılı belediye seçimlerinde Dr. Alper, hükümetin yani vali ve kaymakamın desteğine rağmen Ozan'ı belediye reislik listesinden çıkarılması için Hopa belediye meclis üyelerine telkinde bulundu. Dr. Alper, sekiz yıldır Hopa belediye reisliğini yapmakta olan Ozan'ın partiye kayıtlı olmadığını, bunun nizamname ve talimatnamelere aykırı olduğunu söyleyerek Ozan'ın listeden çıkarılmasını sağladı. Bunun üzerine Kaymakam Mustafa Bağrıaçık belediye meclisi azalarını makamına çağırarak sınav yapmak istemiştir ki bu azaları açıkça aşağılamaktı. Ayrıca yoklamada kendi ailelerinden birinin yedekte kalmasından rahatsız olan Mavnacılar Cemiyeti Reisi Mecit Başlıların çocukları oy vermeye gelen seçmeni engellemişlerdir. Seçimlerde kolaylaştırıcı önlem alması gereken kaymakamlık seçim güvenliğini isteyerek sağlamıyor, bizzat kendisi bozuyordu. Kısaca 1942 Hopa Belediye seçimlerinde CHP kendi kendisine karşı savaş açmıştı. Bu cereyan CHP Genel Sekreterliğinin hiç istemediği bir durumdu. Olayları araştırması için CHP Erzurum Bölge Müfettişi Ordu Mebusu Vehbi Demir'i görevlendirdi.⁶⁸ Sonuç olarak bu mücadeleden Dr. Alper galip olarak ayrıldı ve Mustafa Ozan belediye reisi olmadı.

Sonuç

Türkiye'de cumhuriyetin ilanıyla birlikte halk egemenliğine geçilmiştir. Cumhuriyetin hayata geçirilmesi, yani halkın iradesini ortaya koyma noktasında seçim ve partilerin önemi artmıştır. Devleti yönetenlere göre Türk toplumunun seçimlere alışması ve demokratik kültürü özümsemesi için belli bir süreçten geçmesi gerekiyordu. Bundan dolayı CHF dışındaki siyasal partilerin hayatları uzun olmamıştır. Cumhuriyetin demokratik bir karakter kazanması ise ancak çok partili bir siyasal yaşam ile mümkün olabilirdi. 1945 yılına kadar Türkiye'de çok partili yaşama geçilememiş, yaklaşık 20 yıl boyunca CHP, ülkenin tek partisi olarak siyasal yaşamın merkezinde yer almıştır. Bahsedilen bu 20 yıllık süreci demokrasiye geçişte bir kültürlenme dönemi olarak görmek mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro gerek içte gerekse dışta yaşanan hadiselerden dolayı 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar vilayetlerdeki parti teşkilatlanmasına gerekli önemi gösterememişlerdir. 1935 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Doğu gezisi Artvin için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Çoruh vilayeti yeniden düzenlenerek merkezi Artvin olmuştur. Doğu vilayetlerindeki entegrasyonu sağlamak ve merkezi otoritenin Doğu'da

⁶⁶ Mustafa Bağrıaçık, 1911 yılında Konya'da doğdu. Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdikten sonra Vakıfkebir, Borçka, Hopa, Sarıkamış ve Beyoğlu'nda kaymakamlık yaptı. İzmir vali yardımcılığı ve Isparta valiliğinden sonra 10. Dönem Konya Milletvekili oldu. 1983'te hayatını kaybetti. Bkz. *TBMM Albümü 2. Cilt (1950-1980)*, s. 652.

⁶⁷ BCA, 490.1.0.0/249.990.1, Belge No:61-64.

⁶⁸ BCA, 490.1.0.0/249.990.1, Belge No: 5-24.

gücünü pekiştirmek için de Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Aynı zamanda parti-devlet bütünleşmesi kararı alınarak İçişleri Bakanı; CHP genel sekreteri, valiler de vilayetteki CHP başkanı olmuşlardır.

Artvin’de parti teşkilatlanmasının temelleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde aktif rol almış yerel önderler tarafından atılmış olsa da zaman içinde oldukça ihmal edilmiştir. Çoruh (Artvin) vilayetine 1936 yılında Refik Koraltan vali ve parti başkanı olarak göreve başlamıştır. Refik Koraltan parti işlerini düzene sokma noktasında başarılı adımlar atmıştır. Bunun yanında CHP Genel Sekreterliği partinin kurumsallaşması için nizamname ve talimatnameler hazırlamıştır. Nizamname ve talimatnamelere göre parti faaliyetlerinin düzenlenmesini istemiş ve görevlendirdiği müfettişlerle disiplini sağlamaya çalışmıştır. Müfettişler parti ve Halkevi faaliyetlerini, tutulan defter ve kayıtları inceleyerek kurumsallaşmayı sağlamışlardır.

1939 yılında valilerin parti başkanı olmalarından vazgeçilmesi Türk demokrasi tarihi açısından dikkate değerdir. Nitekim artık seçimlerle parti başkanı olan yerel siyasetçiler halkın iradesini daha güçlü temsil etme imkanına kavuşmuşlardır. Alınan bu kararla birlikte Çoruh vilayetinde Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu) Çoruh vilayeti CHP idare heyeti reisi olmuş ve parti teşkilatlanmasını diğer azalarla birlikte güçlendirmeyi başarmıştır. Bununla birlikte merkezi yönetimin yereldeki gücü azalmış ve zaman zaman merkez ile yerel siyaset arasında çatışmalar kaçınılmaz olmuştur.

Partinin toplumda karşılık bulması halktan gelen taleplerin gerçekleşmesiyle mümkündü. Köy, ilçe ve ilde yapılan kongrelerde halkın dilekleri tespit ediliyor, Çoruh Valiliği ve CHP Genel Sekreterliği bu dilekleri çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Dileklerin gerçekleşmesi oranında halkın partiye ilgisi artıyor ve aza sayısı yükseliyordu. 1936’da partiye 1.321 aza kayıtlıken 1942 yılında bu sayı 16.980’e ulaşmıştır. Aza sayısındaki bu artış, Çoruh vilayetinde CHP teşkilatının kurumsallaşmayı başardığının bir göstergesi sayılabilir. Ancak engebeli arazi yapısından dolayı aynı başarı köylerde sağlanamamıştır.

Yukarıda değinildiği üzere partinin başarılı olması valinin tutumuna bağlıydı. Valinin partiye yardımcı olmadığı bir durumda başarıdan söz etmek de mümkün değildi. Bundan dolayı parti idare reisi ve azaları hep hükümetle yani umumi müfettiş, vali ve kaymakamlarla uyum içinde çalışmaya özen gösteriyorlardı. Parti teşkilatı güçlendikçe vilayet idaresinde daha çok söz sahibi olmak isteyen belediye meclisi daha doğrusu yerel siyasetin temsilcisi konumundaki Dr. Cemal Alper ile vali ve kaymakamlar zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Çoruh Bölge Müfettişi Muğla Mebusu Cemal Karamuğla’nın Dr. Cemal Alper’e verdiği destekle Dr. Alper bu çatışmalardan galibiyetle ayrılmıştır. Yine merkez-taşra çatışmasına bir örnek de 1942 yılında Hopa belediye seçimlerinde yaşanmıştır. Hopa’daki belli ailelerin siyasete egemen olma durumuna karşı merkezin temsilcisi olan umumi müfettiş, vali ve kaymakam seçimlere müdahil olmuşlarsa da bu mücadeleyi de siyasetin yerel temsilcileri kazanmışlardır.

Güç mücadelesi sadece merkez-taşra arasında değil aynı zamanda taşranın temsilcileri arasında da yaşanmıştır. Her ne kadar tek partili bir siyasal yaşam olsa da Zihni Ural örneğinde de görüldüğü gibi CHP İdare Heyetine karşı bir muhalefetin varlığından söz etmek mümkündür. CHP’nin gösterdiği adaylara karşı partiden uzaklaştırılmış olan Zihni Ural’ın Çoruh’ta (Artvin) etkili bir muhalefet sergilediği gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, 1923–1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi’nin Çoruh (Artvin) vilayetindeki teşkilatlanma sürecini inceleyerek, tek parti döneminde taşra siyasetinin işleyişine dair önemli bulgular ortaya koymuştur. Elde edilen veriler, CHP’nin taşra örgütlenmesinin yalnızca bir parti yapılanması olmadığını; aynı zamanda merkezi otoritenin yerelde tesis edilmesinde temel bir araç olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

490.1.0.0/ 149.594.2.

490.1.0.0/ 408.1719.1.

490.1.0.0/201.796.4.

490.1.0.0/249.990.1.

490.1.0.0/295.1189.2.

490.1.0.0/295.1189.3.

490.1.0.0/437.1812.1.

490.1.0.0/468.1921.1.

490.1.0.0/492.1981.3.

490.1.0.0/636.100.1.

490.1.0.0/636.101.1.

490.1.0.0/636.102.1.

490.1.0.0/636.99.1.

30.10.0.0 /65.434.4.

Kitap, Makale ve Tezler

Aydın, N. ve Derici, K. Ö. (2021). Çoruh İlinin Kuruluşu ve Genel Durumu (1933-1936), *Artvin Araştırmaları-3*, (Edt. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.

AYDIN, N. ve IŞIK, Z. (2021). Artvin'in Anavatana Katılmasının Bölgedeki Yansımaları, *Artvin Araştırmaları-3*, (Edt. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.

Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin; 1973 İl Yıllığı. (1973). Artvin: Artvin Valiliği Yayınları.

Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Goloğlu M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İnönü, İ. (2018). *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınları.

Koraltan, R. (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar, DP'nin Kurucusu Anlatıyor*, (Haz. Kâmil Maman), İstanbul: Timaş Yayınları.

Muvahhid Zeki. (2010). *Artvin Vilayeti Hakkında Malûmât-ı Umûmîye*, (Haz. Muammer Demirel), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları.

Oktay, N. (2020). Çoruh Dergisi Üzerine Bir İnceleme, *Artvin Araştırmaları-2*, (Edt. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.

Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öz, E. (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Özder, M. Adil ve Aydın, A. (1969). *Yazı ve Resimlerle Çevre İncelemesi-I Artvin İli*, Ankara: Güneş Matbaacılık.

Öztürk, S. (2007). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

- Taşkın, F. (2020). Artvin Basın Tarihi Üzerine Birkaç Not, *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar*, (Edt. Ayşe Erkmen), Ankara: İksad Yayınları.
- TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*. (2010). (Edt. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- TBMM Albümü 2. Cilt (1950-1980)*. (2010). (Edt. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uran, H. (2007). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Us, A. (2012). *Hatıra Notları*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Yahşi, İ. (2021). 1923'ten Günümüze Artvin Milletvekilleri, *Artvin Araştırmaları-3*, (Edt. Nuri Yavuz), Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, Ö. (2017). *Bir Siyaset Adamının Portresi; Refik Koraltan*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Zengin, E. (2026). "Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde Çoruh (Artvin) Vilayetinde Siyaset (1946-1950)", *Turcology Research*, 86, s. 497-513.
- Zengin, E. (2026). "Çoruh (Artvin) Halkevleri ve Halkodaları (1936-1951)", *Mavi Atlas*, 14(1), s. 294-314.
- Zeyrek, Ş. (2006). *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara: Anı Yayınları.

EKLER

Fotoğraf.1: Dr. Cemal Alper (Kazancıoğlu)

Kaynak: *TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*, s. 387.

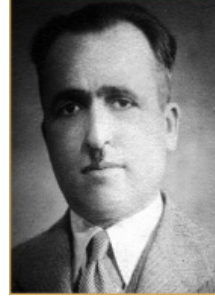
Fotoğraf.2: Cemal Karamuğla

Kaynak: *TBMM Albümü 1. Cilt (1923-1950)*, s. 348.

Fotoğraf.3: Refik Koraltan

Kaynak: TBMM Albümü 1. Cilt
(1923-1950), s. 160.

Fotoğraf.4: Nazif Ergin

Kaynak: TBMM Albümü 1. Cilt
(1923-1950), s. 500.

Fotoğraf.5: Zihni Ural (Oral)

Kaynak: TBMM Albümü 2. Cilt
(1950-1980), s. 626.

Fotoğraf.6: Kaydi Çelik (Çeltikçioğlu)

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/408.1719.1
Belge No: 26.

Fotoğraf.7: Mustafa Bağrıaçık

Kaynak: TBMM Albümü 2. Cilt
(1950-1980), s. 652.

Fotoğraf.8: Lütfi Çiçek

Kaynak: BCA, 490.1.0.0/408.1719.1
Belge No: 16.